

проведених заходів був низьким і не приводив до бажаних результатів. Відзначалося, що лекції бували дуже рідко, селяни ставилися до них без ентузіазму, багато хто йшов із середини занять. Ініціювати питання ліквідації мечетей майже всюди місцеві органи влади вважали неможливим, думаючи, що це згубно відіб'ється на колгоспній роботі. Навіть у Севастополі рівень відвідування мечеті, у порівнянні з дореволюційним, знизився тільки на 50 % і чисельність віруючих залишалася значною.¹

Загалом, аналіз діяльності мусульманських громад Севастопольського району в 1920-і роки показує, що перебороти релігійність кримськотатарського населення пропагандистськими методами органам радянської влади не вдавалося, тому в 1930-і роки посилювався адміністративний тиск на всі релігійні організації, почалося планомірне закриття мечетей, також як і храмів інших конфесій. У Севастопольському районі більшість мечетей було закрито до 1938 року.

І.А.Козловський*

СВОЄРІДНІСТЬ РОЗВИТКУ ІСЛАМСЬКОГО ФАКТОРА В УМОВАХ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

Протягом усіх років незалежності і за умов системної трансформації, у стані якої зараз перебуває Україна, офіційна політика держави щодо релігійного феномену в порівнянні з минулим періодом зазнала суттєвих позитивних змін. Це позначилося і на створенні певних умов для функціонування різних релігійних організацій і на самій природі релігійного фактора в суспільстві. Досить показовим і своєрідним, на наш погляд, є процес відродження і розвитку в нових історичних умовах ісламу в умовах специфічної культури Донецького регіону.

Донецька область є одним з найбільш багатоетнічних і поліконфесійних регіонів України. На 1 жовтня 2004 р. в області діяло на правах юридичної особи 1318 релігійних організацій, а саме: 1260 релігійних громад, 17 релігійних центрів і управлінь, 10 монастирів, 20 місій, 1 братство, 10 вищих духовних навчальних закладів. Поза

¹ ДАМС. – Ф. Р-79. – Оп.1. – О. 673. – Л. 81.

* Керівник Центру релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних відносин Донецького Державного Інституту штучного інтелекту.

реєстрацією знаходяться ще понад 300 громад різних конфесій. Релігійна карта області є дуже строкатою, а саме – 49 конфесійних напрямів. Християнські конфесії становлять 95,7% всіх релігійних організацій області. Що стосується ісламу на Донеччині, то в області офіційно зареєстровано статути 19 мусульманських організацій, а саме: 17 релігійних громад, одного всеукраїнського релігійного центру – Духовний Центр мусульман України та одного вищого духовного навчального закладу – Українського ісламського університету. Тобто ісламські релігійні організації становлять 1,44% від загальної релігійної мережі регіону.

На території Донецької області наявність ісламського фактору ми фіксуємо ще з часів Хазарського каганату. Протягом тисячолітньої історії донецький степ був постійним кордоном християнської та ісламської цивілізацій, зоною активного кочування степовиків, більшість з яких, починаючи з XV ст., була ісламізована.

Активна розробка кам'яного вугілля наприкінці XIX століття збільшило населення краю за рахунок мігрантів з різних регіонів Російської імперії, серед яких було багато представників різних народів країни, які сповідували іслам. Здебільшого це були субетноси волзьких татар (казанські, нижньгородські, пензенські тощо). Під час існування Радянського Союзу відбувалися масові переселення в Донбас азербайджанців, казахів, представників Дагестану, турків-месхетинців. Але, на жаль, після репресій 30-х років XX ст., коли найбільша мусульманська громада регіону в м.Макіївці була ліквідована владою, вся релігійна діяльність мусульман відбувалася лише на побутовому рівні і практично нелегально.

Під час перебудови наприкінці 80-х років минулого століття саме в м.Макіївці серед татарського населення почався процес відродження релігійного життя. Статут першої в Донецькій області громади мусульман міста Макіївки було зареєстровано ще під час існування СРСР у 1990 р. завдяки зусиллям С.Сафіуліна. Факт появи мусульманської громади саме в цьому місті можна пояснити тим, що саме тут знаходиться найбільший осередок компактного проживання волзьких татар, які навіть в умовах тоталітаризму зберегли мусульманські традиції.

Під керівництвом С.В.Сафіуліна громада мусульман м.Макіївки „Ас-Салям” отримала дозвіл від місцевих органів влади на розміщення мусульманського кладовища та реконструювала під молитовний будинок виділене приміщення. Після смерті С.Сафіуліна громаду очолив депутат міської ради бізнесмен А.Бадамшин.

У зв'язку з тим, що кількість мусульман м.Макіївки нараховує орієнтовно 9-10 тис. осіб, виникла необхідність створення другої громади „Нур Аллах”, яку очолив Р.Айсін, що отримав духовну освіту у м.Уфа (Росія). Р.Айсін проводить активну самостійну політику, що спрямована на відкритий діалог не тільки з мусульманськими громадами України, але й з представниками інших конфесій.

У 1993 р. в м.Донецьку було зареєстровано статут мусульманської громади "Зірка Пророка", яку заснували досить авторитетні в регіоні особистості (Р.Брагін, А.Хаметов, А.Брагін, Р.Іванков, Ш.Брагін та ін.). У 1994 р. було закладено фундамент першої в регіоні мечеті „Ібн Фадлан”. Головним меценатом будівництва мечеті був відомий донецький бізнесмен, Президент фірми „Люкс” і Президент ФК „Шахтар” А.Брагін. Після його трагічної загибелі у 1995 р. мечеть була названа його ім'ям – „Ахатъ Джамі”. В основу будівництва було покладено проект однієї з стамбульських мечетей. Спочатку проект мав лише один мінарет, але за вимогою і завдяки особистій фінансовій допомозі відомого в Україні бізнесмена, Президента ФК "Шахтар" Р.Ахметова їх було побудовано два. Офіційне відкриття мечеті відбулося 3 вересня 1999 р. водночас з відкриттям Українського ісламського університету. Почесне право відкриття було надано Голові Донецької облдержадміністрації В.Януковичу, муфтію Стамбула (Туреччина) Салахетдіну Кая і голові Партії мусульман України Р.Брагіну.

У 1994 р. за ініціативою керівництва мусульманської громади м.Донецька "Зірка Пророка" була проведена установча конференція Духовного центру незалежних мусульманських громад України (ДЦНМГУ). Президію цієї всеукраїнської організації, яка зараз носить назву Духовний центр мусульман України (ДЦМУ) протягом вже 10 років незмінно очолює Р.Брагін. Зараз у ДЦМУ входить 24 мусульманські громади в Україні (9 з них функціонує на території Донецької області, тобто 35% від загальної кількості).

У 1998 р. при ДЦМУ і за підтримкою міжобласної асоціації „Арраїд” (м.Київ) було зареєстровано статут Українського ісламського університету (УІУ), який розпочав свою роботу у 1999 р. Але, на жаль, через непорозуміння, які виникли, ректором УІУ було призначено активного діяча ісламського відродження в регіоні аспіранта Донецького технічного університету з Алжиру Джамалія Мерзуга. За короткий термін УІУ став значним явищем релігійного життя Донецької області, але, на жаль, внаслідок непорозумінь, які виникли між Головою Президії ДЦМУ Р.Брагіним та міжобласною асоціацією

„Арраїд” а також з молодіжною організацією „Аль-Амаль”, що є складовою частиною „Арраїд” та ректором УГУ Д.Мерзугом єдиний духовний навчальний заклад ДЦМУ у 2002 р. фактично припинив своє існування.

Духовний Центр мусульман України контролює діяльність лише 53% релігійних громад мусульман регіону (9 громад з 17 зареєстрованих), а інші громади (43% – 8 громад із загальної кількості зареєстрованих) розподілені на тих, хто входить до Духовного Управління мусульман України (м.Київ) – 7 громад та тих, хто займає незалежну позицію (одна громада "Нур Аллах" в м.Макіївка) і знаходиться в пошуку більш тісних контактів з Духовним управлінням мусульман Європейської частини Російської Федерації (м.Уфа).

ДУМУ протягом всіх років незалежності України постійно здійснює активні заходи для того, щоб з свого боку продовжувати впливати на мусульман області. Громади, які підпорядковані ДУМУ, діють у містах Донецьку, Слов'янську, Артемівську, Артемівському районі та ін. Етнічно це, переважно, не тільки волзькі татари а й турки-месхетинці, які масово емігрували у Донецьку область з Узбекистану наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. через етнічні конфлікти. Турки-месхетинці оселилися компактно у Слов'янському і Артемівському районах Донецької області і відразу ж розпочали своє активне релігійне життя. Певна напруга, що постійно виникає у них з керівництвом ДУМУ підштовхує їх до ідеї створення самостійного духовного центра. Консультації і переговори з цього приводу вже ведуться за участю ісламських організацій Туреччини.

Певну роль у просвітницькій роботі серед мусульман беруть на себе не тільки релігійні, а й громадські організації, і, насамперед, Донецька міська і обласна організація "Аль-Амаль", яка офіційно зареєструвала свій статут у 1997 році. Зініційовано цю організацію активними студентами вищих навчальних закладів м.Донецька із Сирії, Йємену, Палестини, Судану, Йорданії, Пакистану, Алжиру тощо, які проводили ісламську просвітницьку роботу серед татарського населення регіону протягом 90-х років минулого століття. За 7 років свого існування громадська організація „Аль-Амаль” провела кілька десятків благодійних іфтарів під час Рамадану. На свято Ідаль Адха (Курбан-Байрам) було роздано декілька тон жертвовного м'яса для малозабезпечених мусульман. Членами „Аль-Амаль” були створені просвітницькі курси і школи з вивчення арабської мови, культури та основ ісламу у містах Донецьку, Макіївці, Шахтарську, Торезі тощо. За активною участю організації „Аль-Амаль” були

побудовані мечеті в м. Торезі у 2000 р. та м. Шахтарську у 2001 році.

Політична активність мусульман регіону виявилися у створенні в м. Донецьку Партії мусульман України (ПМУ) у 1997 р. на чолі з Головою Президії ДЦМУ Р.Брагіним. Метою партії є захист прав та інтересів мусульманських народів; зміцнення їх історичних традицій; розроблення концепції діалогу мусульманської та християнської цивілізацій тощо.

Помітну роль у житті мусульман Донецької області 90-х років ХХ ст. відігравав Донецький обласний центр ісламу, який виник на базі Центру ісламу факультету релігієзнавства ДООУ (ДІСО) у 1993 р. під керівництвом Є.Дутова Центр займався просвітницькою роботою серед населення, розповсюджував літературу, здійснював випуск літератури про іслам українською мовою, проводив семінари „шаріатських наук” у Донецьку при підтримці міністерства у справах ісламу та вакфів Королівства Саудівської Аравії і Фонду „Ібрагім Бін Абдулазіз Аль Ібрагім ” тощо. Після певної перерви Донецький обласний Центр ісламу відродив свою активну культурно-просвітницьку діяльність. Цікавим у його праці є те, що переважна більшість його членів слов'янського походження. І ця тенденція інтересу до ісламу серед представників слов'янських етносів є досить характерною для Донецького регіону.

Отже, можна констатувати, що ісламський фактор у релігійному і громадському житті області посідає певне і своєрідне місце. За роки незалежності України розпочався процес духовного відродження мусульмансько-зорієнтованого населення в різних регіонах області. Почали виникати і розвиватися релігійні і громадські організації, віруючі активно і відкрито сповідують іслам тощо. І головне те, що у Донецькій області повністю відсутні конфлікти на релігійному та етноконфесійному рівні стосовно мусульманського населення. Ця атмосфера толерантності, яка склалася за останні 13 років, передусім у міжконфесійних відносинах, продовжує і надалі сприяти поступовим, але кардинальним і позитивним змінам у сфері релігійного життя регіону.